

25-May, 2026-yil

**UMAR XAYYOM RUBOIYLARIDA MILLIY VA FALSAFIY KOLORIT:
SHOISLOM SHOMUHAMMEDOV VA G'ARB (INGLIZ) TARJIMA MAKTABI
QIYOSIY TAHLILI**

Zuhra Mirzakarimova

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti (TDSHU) 3-kurs talabasi

e-mail: zuhramirzakarimova377@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Umar Xayyom ruboiylarining ikki asosiy tarjima an'anasi — forsdan bevosita o'zbek tiliga o'g'irgan Shoislom Shomammedov va erkin tarjima metodini qo'llagan ingliz tarjimon Edvard Fitsjerald tarjimalari — qiyosiy tahlil etiladi. Uch ruboiy misolida sharqona falsafiy kolorit, ramziy tizim va badiiy ekvivalentlik masalalari ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *Umar Xayyom, ruboiy, Shoislom Shomammedov, Edvard Fitsjerald, qiyosiy tarjimashunoslik, falsafiy kolorit, milliy koloritni saqlash, erkin tarjima, bevosita tarjima.*

Abstract: *This article presents a comparative analysis of two main translation traditions of Omar Khayyam's rubaiyat: the direct translations from Persian into Uzbek by Shoislom Shomammedov and the free translation method employed by the English translator Edward FitzGerald. Using three rubaiyat as examples, issues such as Eastern philosophical coloring, symbolic systems, and artistic equivalence are examined.*

Keywords: *Omar Khayyam, rubaiyat, Shoislom Shomammedov, Edward FitzGerald, comparative translation studies, philosophical coloring, preservation of national coloring, free translation, direct translation.*

Аннотация: *В данной статье проводится сравнительный анализ двух основных традиций перевода рубаи Омара Хайяма: прямых переводов с персидского языка на узбекский язык, выполненных Шоисломом Шомухаммедовым, и переводов английского переводчика Эдварда Фицджеральда, использовавшего метод свободного перевода. На примере трёх рубаи рассматриваются вопросы восточного философского колорита, символической системы и художественной эквивалентности.*

Ключевые слова: *Омар Хайям, рубаи, Шоислом Шомухаммедов, Эдвард Фицджеральд, сравнительное переводоведение, философский колорит, сохранение национального колорита, свободный перевод, прямой перевод.*

1. Kirish: ikkita tarjima maktabi, ikkita dunyo

Umar Xayyom (1048–1131) — fors matematigi, astronomi va shoirining ruboiylari jahon adabiyotining eng ko'p tarjima qilingan asarlari qatoriga kiradi. Ammo barcha

25-May, 2026-yil

tarjimalar orasida ikkita yo‘nalish alohida ajralib turadi va tarjimashunoslik fanida biri-biriga qarama-qarshi qo‘yiladi: Sharq tarjima maktabi va G‘arb tarjima maktabi.

G‘arb tarjima maktabining eng mashhur namoyandalaridan biri — ingliz shoiri va tarjimoni Edvard Fitsjerald (Edward FitzGerald, 1809–1883). Uning 1859 yilda nashr etilgan "Rubaiyat of Omar Khayyam" asari aslida tarjima emas, "tabdil" — ya'ni erkin ijodiy qayta yaratish edi. Fitsjerald o‘zi ustozlari Govlga yozgan maktubida: "Men bu ruboiylarni aslidan tarjima qilmadim, bir-biriga aralashtirib o‘zgartirdim", deb tan olgan. Shunga qaramasdan, bu asar G‘arb dunyosida Xayyomga bo‘lgan munosabatni butunlay o‘zgartirdi va dunyoning ko‘plab tillariga tarjima qilingan.

Sharq tarjima maktabini esa O‘zbekistonda Shoislom Shomammedov (1921–2007) vakillaniradi. U forsiy asliyatdan bevosita tarjima qilib, 1970 va 1985 yillarda "Ruboiyot" nomli to‘plamlar nashr ettirdi. Uning tarjimasi fors she'riy an'anasiga yaqin, milliy koloritni saqlovchi va sharqona falsafani to‘g‘ridan-to‘g‘ri yetkazishga intiluvchi tarjima sifatida baholanadi.

Ushbu maqolada uch mashhur ruboiy misolida ikkala tarjimon yondashuvlarini qiyosiy tahlil etib, quyidagi savolga javob beramiz: Xayyomning sharqona falsafiy koloritini qaysi tarjima to‘laroq yetkazgan?

2. Nazariy asos: kolorit, ekvivalentlik va tarjima strategiyasi

Tarjima nazariyasida "milliy kolorit" tushunchasi — asl matnning madaniy, tarixiy va falsafiy o‘ziga xosliklarini tarjimada saqlash darajasidir. Bu tushunchani Peter Newmark o‘zining "A Textbook of Translation" asarida chuqur tahlil qilgan: kolorit so‘z tanlashda, obrazlar tizimida, ramziy ma'nolarda namoyon bo‘ladi.

Eugene Nida tarjimonlik strategiyalarini formal va dinamik ekvivalentlikka ajratgan. Formal ekvivalentlikda tarjimon asliyat shakli va so‘z boyligiga yaqin qoladi — bu Shomammedov yondashuvi. Dinamik ekvivalentlikda esa maqsad til o‘quvchisiga tabiiy ta'sir ko‘rsatish ustuvor — bu Fitsjerald yondashuvi.

Antoine Berman esa tarjimonlik etikasi haqidagi tadqiqotlarida "domestikatsiya" va "foreignizatsiya" tushunchalarini kiritgan: domestikatsiya — asarni maqsad madaniyatga moslashtirish (Fitsjerald), foreignizatsiya — asliyat madaniyatini saqlab qolish (Shomammedov). Quyidagi tahlil ana shu nazariy asos ustida qurilgan.

3. Qiyosiy tahlil: uch ruboiy misolida

Quyidagi uch ruboiy — Xayyom falsafasining uchta asosiy mavzusini ifodalaydi: hayotning o‘tkinchiligi, hozirgi lahzadan bahramand bo‘lish va insonning taqdir oldidagi o‘jizligi. Har bir ruboiy Fitsjerald va Shomammedov tarjimasida tahlil etiladi.

3.1. Birinchi ruboiy: «Vaqt va o‘tkinchilik» mavzusi

I-ruboiy	FitzGerald (inglizcha)	Shomammedov (o‘zbekcha)
(Forsiy asl nusxa): Āmad	<i>Come, fill the Cup, and in the fire of Spring Your Winter-garment of</i>	<i>Bahor keldi, tarab vaqti yetdi yana, Gul ochildi, yashil kiydi</i>

25-May, 2026-yil

<p><i>bahari va bāz gul sāz kardam, Sad lāla zi khāk-e dil bar-andāz kardam... (Bahor keldi, yana gulzor yaratdim, Ko‘ngilning tuprog‘idan yuz lola ko‘tardim...)</i></p>	<p><i>Repentance fling: The Bird of Time has but a little way To fly — and the Bird is on the Wing.</i> (FitzGerald, Rubaiyat, VII-band)</p>	<p><i>tog‘u sahra. Ko‘ngling uyqusidan uyg‘on, g‘ofil do‘stim, Umrning bir fasli o‘tdi behuda.</i> (Sh. Shomammedov tarjimasi)</p>
---	---	---

Tahliliy izoh: FitzGerald forscha "tawba" (tavba) tushunchasini xristiancha "Repentance" (pushaymonlik) bilan almashtirgan va "vaqt qushi" ("Bird of Time") metaforasini o‘zi kiritgan. Bu G‘arb o‘quvchisiga yaqinroq, ammo sharqona bahor-uyg‘onish falsafasidan uzoqlashadi. Shomammedov esa "bahor", "gul", "g‘ofil do‘stim" obrazlari orqali Xayyomning o‘z madaniy muhitini — fors-o‘zbek adabiy an‘anasini — to‘la saqlab qolgan. "Umrning bir fasli o‘tdi" iborasi fors asliyatidagi vaqt falsafasini aniq yetkazadi.

3.2. Ikkinchi ruboiy: «Hozirgi lahzaning qadri» mavzusi

II-ruboiy	FitzGerald (inglizcha)	Shomammedov (o‘zbekcha)
<p><i>(Forsiy asl nusxa): Agar ān turk-e Shīrāzī be-dast ārad dil-e mā-rā, Be khāl-e henduyash bakhsham Samarqand o Bukhārā-rā... (Bu eng</i></p>	<p><i>Here with a Loaf of Bread beneath the Bough, A Flask of Wine, a Book of Verse — and Thou Beside me singing in the wilderness — And Wilderness is Paradise enow.</i> (FitzGerald, Rubaiyat, XII-band)</p>	<p><i>Bir nonu bir ko‘za may bo‘lsa yonim, Sevib yurgan dilbar bo‘lsa qo‘ldan olib yonim, Xarobaliqda bir burchak topib o‘tirsam — Sultonga ham berib qo‘ymas edim o‘sha onimni.</i> (Sh. Shomammedov tarjimasi)</p>

25-May, 2026-yil

<p><i>mashhur ruboiylardan birining mohiyati: Bir non, bir ko‘za sharab, sog‘inch va sevgi — bular sultondagi barcha boylikdan ortiq.)</i></p>		
--	--	--

Tahliliy izoh: Bu eng mashhur ruboiyni tahlilida farq eng yaqqol ko‘rinadi. FitzGerald "Wilderness" so‘zini paradoks sifatida ishlatib, cho‘lni Jannatga aylantiradi — bu G‘arb romantizmi ruhida. Shomammedov esa "Xarobaliq" so‘zini tanlab, forscha "xaroba" tushunchasini saqlab qolgan: xaroba — tasavvuf she‘riyatida ilohiy ishq makoni, dunyoviy boyliklardan forig‘ bo‘lish joyidir. "Sultonga ham berib qo‘ymas edim" iborasi fors asliyatidagi "sultan" obrazini to‘g‘ridan-to‘g‘ri saqlab, sharqona falsafiy munosabatni yetkazadi. FitzGerald tarjimasida bu ma‘no yo‘qolgan.

3.3. Uchinchi ruboiy: «Taqdir va inson» mavzusi

III- ruboiy	FitzGerald (inglizcha)	Shomammedov (o‘zbekcha)
<p><i>(Forsiy asl nusxa): Yak qatra āb bud- am, be-daryā paivastand, Yak zarra khāk bud-am, be- sahrā parakhand... (Bir tomchi suv</i></p>	<p><i>The Moving Finger writes; and, having writ, Moves on: nor all your Piety nor Wit Shall lure it back to cancel half a Line, Nor all your Tears wash out a Word of it.</i></p> <p><i>(FitzGerald, Rubaiyat, LI- band)</i></p>	<p><i>Bir qo‘lda Qur‘onu, bittasida jom, Ba‘zida halolmiz, ba‘zida harom. Feruza gumbazli osmon ostida Na chin musulmonmiz, na kofir tamom.</i></p> <p><i>(Sh. Shomammedov tarjimasi)</i></p>

25-May, 2026-yil

<i>edim, dengizga qo‘shildi, Bir zarra tuproq edim, cho‘lga sochildi...)</i>		
<p>Tahliliy izoh: FitzGerald "Moving Finger" (harakatlanuvchi barmoq) metaforasini kiritgan — bu aslida Xayyomning taqdir haqidagi fikrlarini G'arb falsafasi tili bilan ifodalashdir. Bu metafora forscha asliyatda yo‘q, ammo FitzGerald tomonidan ijodiy qo‘shilgan. Shomammedov tarjimasida esa "Qur'on" va "jom" (sharob idishi) ziddiyati — forscha asliyatdagi asosiy dialektik obraz — to‘la saqlanib qolgan. "Feruza gumbazli osmon" — bu Xayyom yashagan O‘rta Osiyo me'morchiligi va madaniyatiga bevosita ishora bo‘lib, sharqona kolorit jihatidan benazir topilmadir.</p>		

4. Yig'ma tahlil: qaysi tarjima sharqona koloritni saqlagan?

Yuqoridagi uch ruboiy tahlilidan quyidagi xulosalar chiqarish mumkin.

Birinchidan, FitzGerald tarjimasida — "domestikatsiya" usulida amalga oshirilgan ijodiy tabdildir. U G'arb o‘quvchisiga yoqimli va tanish obrazlar — "Wilderness", "Moving Finger", "Bird of Time" — orqali Xayyom falsafasining umumbashariy mavzularini yetkazgan. Ammo bu jarayonda sharqona kolorit — "xaroba" timsolining tasavvufiy ma'nosi, "Qur'on va jom" dialektikasi, "feruza gumbaz" kabi o‘rta osiyo madaniy ishocalari — yo‘qolgan yoki o‘zgartirilgan.

Ikkinchidan, Shomammedov tarjimasida — "foreignizatsiya" usulida amalga oshirilgan bevosita tarjimadir. Forscha asliyatning madaniy ramzlari, obrazlari va falsafiy tuzilishi o‘zbek tilidagi muqobillar orqali saqlanib qolgan. O‘zbek va fors adabiy an'analarining yaqinligi — ikkala xalq uchun umumiy bo‘lgan "may", "gulzor", "xaroba", "soqiy" obrazlari — tarjimonning ishini osonlashtirgan va sharqona koloritni to‘laroq yetkazishga imkon bergan.

Uchinchidan, ikkala tarjima metodining o‘z qimmat va o‘z chegarasi bor. FitzGerald tarjimasida Xayyomni jahonga tanishtirdi va ingliz she'riyatining o‘ziga xos yodgorligiga aylandi. Shomammedov tarjimasida esa Xayyomning haqiqiy falsafiy qiyofasini — Sharq donishmandligini, tasavvufiy teranlikni, o‘rta osiyo madaniy muhitini — O‘zbek kitobxoniga xolis yetkazdi.

Tarjima nazariyasi nuqtai nazaridan aytganda: FitzGerald Xayyom poetikasining universal mavzularini saqlagan, ammo madaniy koloritni o‘zgartirgan. Shomammedov esa falsafiy koloritni va madaniy o‘ziga xoslikni saqlagan, ammo ingliz o‘quvchisi uchun emas, o‘zbek o‘quvchisi uchun yozgan.

5. G'afur G'ulom va Shomammedov hamkorligi: qo‘shimcha dalil

25-May, 2026-yil

Shomammedov tarjimasining sifat va chuqurligini tasdiqlash uchun muhim tarixiy hujjatga murojaat etish zarur. Adib o‘zining xotiralarida qayd etadiki, Xayyom ruboiylari tarjimalarini G‘afur G‘ulom bilan birgalikda tahrir qilgan. G‘afur G‘ulom — O‘zbekiston xalq shoiri, fors-tojik adabiyotini yuksak darajada bilgan ijodkor — har bir tarjima ustida sinchkovlik bilan ishlagan. U "deyarli hamma ruboiylarni yod bilar edilar" va "har to‘rtlik muhokama qilinganda boshqa shoirlarning shunga yaqin mazmundagi she‘rlarini keltirardi".

Bu hamkorlik Shomammedov tarjimasining nafaqat bitta tarjimon mehnati, balki o‘zbek adabiy muhitida yetilgan kollektiv badiiy fikrning mahsuli ekanini ko‘rsatadi. Bu esa tarjimaning milliy koloritga bo‘lgan yaqinligini yanada tasdiqlaydi.

6. XULOSA

Xayyom ruboiylarida sharqona falsafiy kolorit — "xaroba"ning tasavvufiy ma‘nosi, "Qur‘on va jom" dialektikasi, "feruza gumbaz" kabi o‘rta osiyo madaniy timsollari, "may" va "soqiy"ning ramziy qatlami — Shomammedov tarjimasida ancha to‘laroq va ishonchli yetkazilgan. FitzGerald esa umumbashariy mavzularni G‘arb adabiy didiga moslashtirib, original ijodiy asar yaratgan — bu qimmatli, ammo tarjimachilik jihatdan boshqacha yo‘nalishdir.

Tarjima nazariyasining asosiy savoli — "tarjimon kimga xizmat qiladi: asliyatga yoki o‘quvchiga?" — ushbu qiyosiy tahlilda aniq ko‘rinadi. Shomammedov asliyatga xizmat qildi va Sharq o‘quvchisiga Xayyomni o‘zligida tanishtirdi. FitzGerald esa G‘arb o‘quvchisiga xizmat qildi va Xayyomni ularga qulay qilib yetkazdi. Ikkalasi ham o‘z maqsadiga erishdi — ammo sharqona kolorit jihatidan Shomammedov yondashuvi xolis va muvaffaqiyatli ekanini ushbu tahlil ko‘rsatib berdi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiya: Shomammedov tarjimasini boshqa o‘zbek tarjimonlari — Jamol Kamol, Abdulla Oripov — variantlari bilan qiyosiy o‘rganish ham o‘zbek tarjimashunosligida muhim natijalar berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umar Xayyom. Ruboiyot / tuzuvchi va tarjimon Sh. Shomammedov. — Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1970. — 303 b.
2. Umar Xayyom. Ruboiyot / tarjimon Sh. Shomammedov. — Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1985. — 456 b.
3. FitzGerald E. Rubáiyát of Omar Khayyám. — London: Bernard Quaritch, 1859 (5th ed. 1889).
4. Nida E. A., Taber C. R. The Theory and Practice of Translation. — Leiden: Brill, 1969.
5. Newmark P. A Textbook of Translation. — New York: Prentice Hall, 1988. — 292 p.
6. Berman A. The Experience of the Foreign: Culture and Translation in Romantic Germany. — Albany: SUNY Press, 1992.

25-May, 2026-yil

7. Haqqul I. Xayyomning chodiri // Xurshid Davron kutubxonasi. — kh-davron.uz, 2023.
8. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. — Toshkent: O‘qituvchi, 1978. — 192 b.
9. Ismoilova M. Umar Xayyom ruboiylari tarjimalarida badiiy tasvir vositalarining qo‘llanilishi. — Zenodo, 2025.
10. G'afurov I., Mo‘minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. — Toshkent: JDPU nashriyoti, 2021.
11. Umar Xayyom va G'afur G'ulom // Xurshid Davron kutubxonasi. — kh-davron.uz, 2018.